

Oryginalna praca badawcza

DOI: 10.34858/SNB.1.2020.004

Krzysztof KLIMEK

Wojskowa Akademia Techniczna

Warszawa

ORCID: 0000-0002-1554-4604

e-mail: kklimek3@op.pl

(NIE)BEZPIECZEŃSTWO I JEGO EDUKACYJNE IMPLIKACJE

(NO)SAFETY AND ITS EDUCATIONAL IMPLICATIONS

Zarys treści: Życie we współczesnym świecie ujawnia wiele nowych i nieprzewidywalnych zagrożeń. W związku z tym podejmowane są działania w obszarze edukacji, mające na celu przygotowanie ludzi do radzenia sobie z nimi w codziennym życiu. W szczególności zaś chodzi o kształtowanie wśród dzieci, młodzieży i dorosłych umiejętności oraz postaw i zachowań, które pozwolą im odpowiednio reagować w obliczu sytuacji stwarzających niebezpieczeństwa dla ich zdrowia i życia, a także innych osób. Tym samym problem zagrożenia staje się problemem edukacyjnym, ponieważ wiedza o zagrożeniach i umiejętności działania w przypadku wystąpienia zagrożeń pozwalają (umożliwiają) człowiekowi na tworzenie sobie (i innym) bezpiecznych warunków życia. Mając na uwadze sformułowany temat niniejszego opracowania, podjęte rozważania i analizy autora dotyczą charakterystyki zagrożeń występujących we współczesnym świecie, poczucia bezpieczeństwa i poczucia zagrożenia oraz problemów edukacji w obliczu zagrożeń i wykorzystaniu tej problematyki (zagrożeń) w ramach szkolnej edukacji dla bezpieczeństwa. Cel niniejszego opracowania odnosi się zatem do pokazania zagrożeń i ich istoty w kontekście działań edukacyjnych szkoły (na rzecz bezpieczeństwa człowieka). Podjęte rozważania i analizy w prezentowanym tekście stanowią próbę znalezienia odpowiedzi na następujące pytanie: Jakie działania należy podejmować w ramach szkolnej edukacji dla bezpieczeństwa w celu przygotowania uczniów (wiedza, umiejętności, świadomość, postawy) do radzenia sobie ze współczesnymi zagrożeniami? Wyjaśnieniu tak sformułowanego problemu posłużyła analiza różnych materiałów, opracowań i publikacji z zakresu nauk o bezpieczeństwie, dydaktyki, aksjologii, filozofii bezpieczeństwa, edukacji dla bezpieczeństwa, jak również i psychologii, a także rozporządzeń dotyczących podstawy programowej kształcenia ogólnego na różnych poziomach edukacji.

Słowa kluczowe: zagrożenia, bezpieczeństwo, edukacja dla bezpieczeństwa, poczucie bezpieczeństwa, poczucie zagrożenia

Key words: threats, security, education for safety, sense of security, sense of danger

Wprowadzenie (do edukacji o zagrożeniach)

We wstępie do publikacji „Bezpieczeństwo jako problem edukacyjny” jego redaktorzy naukowi napisali, że: „(...) problem kształtowania bezpieczeństwa to w dużej mierze problem edukacyjny. Edukacyjny, ponieważ większość globalnych problemów tego świata (...) ma swój początek w ludzkich pragnieniach i dążeniach. (...) To jest właśnie obszar oddziaływań edukacyjnych, mogących kształtować ludzi o określonej wrażliwości. Bezpieczeństwo to problem edukacyjny również dlatego, iż w pluralistycznym świecie, (...) istnieje potrzeba przygotowywania ludzi do dokonywania odpowiedzialnych wyborów wartości, których urzeczywistnienie (...) będzie minimalizowało ryzyko wystąpienia stanów zagrożenia (...)”¹. I dalej, Andrzej Pieczywok i Krzysztof Loranty piszą, że: „Niezwykle ważnym zadaniem edukacyjnym jest także kształtowanie u ludzi umiejętności zachowania się w różnych sytuacjach, tak aby potrafili zapobiegać zagrożeniom, a gdy nadejdzie niebezpieczeństwo podejmowali optymalne działania”². Trzeba przy tym zaznaczyć, że słownikowe definicje pojęć „zagrożenie” i „niebezpieczeństwo” są zbieżne i określają je jako stan, sytuacja, położenie zagrażające komuś albo stan, sytuacja, zdarzenie, położenie grożące czymś złym, zagrażające komuś.

Z powyższego wynika zatem, że edukacyjny aspekt bezpieczeństwa jest bezpośrednio powiązany z zagrożeniami (niebezpieczeństwami), gdyż w procesie kształcenia i wychowania uczniowie nabywają wiedzę o zagrożeniach i umiejętności działania w przypadku ich wystąpienia oraz kształtowane są określone postawy i zachowania, stosownie do zaistniałej sytuacji. I w ten oto sposób jawi nam się zagrożenie(a) (niebezpieczeństwo) jak problem i obszar działań edukacyjnych, zarówno w wymiarze szkolnym, jak i pozaszkolnym.

Życie społeczności ludzkich wraz z rozwojem cywilizacyjnym przynosi nowe zagrożenia, a w związku z tym pojawia się dążenie do eliminowania zagrożeń z przestrzeni społecznej oraz przeciwdziałania negatywnym zjawiskom. Całkowite wyeliminowanie zagrożeń z życia człowieka jest niemożliwe, gdyż są one nieodłącznym elementem ludzkiej egzystencji. Na pojawienie się nowych zagrożeń w życiu człowieka i grup społecznych wpływa rozwój cywilizacyjny, technologiczny, informacyjny, zmiany kulturowe, społeczne, ekonomiczne oraz nasilające się antagonizmy narodowościowe, etniczne i religijne prowadzące do wzrostu działań terrorystycznych i napięć społecznych³. Z faktu, że coraz więcej ludzi przebywa w różnych miejscach, że wywodzą się oni z odmiennych kultur, środowisk, przemieszczają się częściej, niż to miało miejsce w przeszłości, wynika, że występują nowe potencjalne zagrożenia i niebezpieczeństwa, które mogą dotknąć znaczną liczbę osób⁴. Zagrożenia związane

¹ A. Pieczywok, K. Loranty, *Bezpieczeństwo jako problem edukacyjny*, Warszawa 2015, s. 8.

² *Ibidem*.

³ J. Ważniewska, *Zagrożenia bezpieczeństwa społecznego w XXI wieku*, [w:] *Bezpieczeństwo personalne wobec współczesnych zagrożeń i wyzwań*, K. Drabik, M. Żyła (red.), Warszawa 2017, s. 184.

⁴ T. Sasińska-Klas, *Ryzyko, sytuacje kryzysowe – jak komunikować skutecznie o zagrożeniach?*, [w:] *Komunikowanie o bezpieczeństwie. Medialny obraz zagrożeń*, W. Świerczyńska-Głownia, T. Sławińska, M. Hodalska (red.), Kraków 2016, s. 55.

z rozwojem cywilizacyjnym dotyczą awarii technicznych, technologicznych, degradacji środowiska naturalnego i związane są z działalnością człowieka, który poprzez swoją działalność materialną i intelektualną może powodować zagrożenia⁵. Procesy związane ze zmianami zachodzącymi nieustannie we współczesnym świecie, od przemian klimatycznych po organizację społecznego funkcjonowania jednostek, implikują powstawanie nowych zagrożeń życia współczesnego człowieka⁶. Trzeba przy tym zaznaczyć dobitnie: nieprzewidywalnych zagrożeń, na które człowiek nie jest przygotowany, a jednak musi nauczyć się reagować na nie odpowiednio i w miarę skutecznie im przeciwdziałać.

Również do sytuacji niebezpiecznych i zagrożeń odnosi się Janusz Ropski w swym autoreferacie do kolokwium habilitacyjnego, definiując szkolną edukację dla bezpieczeństwa. Pisze więc wspomniany powyżej autor, że: „Edukacja dla bezpieczeństwa w polskiej szkole jest traktowana jako całokształt przedsięwzięć organizacyjnych i dydaktyczno-wychowawczych, mających na celu podniesienie kompetencji uczniów w rozpoznawaniu mogących pojawić się zagrożeń i niebezpieczeństw, nabycie umiejętności odpowiedniego zachowania się w trakcie zaistnienia realnego zagrożenia oraz likwidowania skutków tych zagrożeń. Edukacja dla bezpieczeństwa jest traktowana jako strategia organizacyjna i jako narzędzie, które pozwala nauczycielom i uczniom w rozwiązywaniu sytuacji zagrażających bezpieczeństwu człowieka”⁷. To przede wszystkim proces ciągły, „(...) obejmujący szereg działań, do których należą: przekazywanie wiedzy na temat zagrożeń, kształtowanie „bezpiecznych” zachowań i postaw, rozwój poczucia odpowiedzialności za podejmowanie konkretnych działań”⁸.

Edukacja dla bezpieczeństwa ma na celu kształtowanie gotowości do zdecydowanego i racjonalnego działania w razie zaistnienia realnego zagrożenia oraz nabycie umiejętności podjęcia zdecydowanej i skutecznej akcji ratowniczej w niesieniu pomocy poszkodowanym. Uczniowie powinni opanować wiadomości i niezbędne umiejętności z zakresu pierwszej pomocy przedmedycznej, doskonalić kompetencje z zakresu przeciwdziałania zagrożeniom bezpieczeństwa w czasie pokoju i wojny, unikać nadmiernego ryzyka, a także wyrabiać w sobie poczucie odpowiedzialności za podjęte działania i wybór sposobu postępowania⁹.

O zagrożeniach – w kontekście problematyki bezpieczeństwa człowieka

Pojęcie bezpieczeństwa, znane ludzkości od dawna, już od lat ulega głębokim przemianom. Pierwotnie termin ten miał charakter indywidualny, oznaczający stan psychiczny jednostki, który warunkowany był poczuciem bezpośredniego zagrożenia

⁵ J. Ważniewska, *Zagrożenia bezpieczeństwa społecznego w XXI wieku...*, s. 198.

⁶ *Ibidem*, s. 195.

⁷ J. Ropski, *Autoreferat kolokwium habilitacyjnego*, <https://docplayer.pl/5439188-Autoreferat-1-janusz-ropski.html> [dostęp: 25.05.2020].

⁸ I. Grabowska-Lepczak, *Metodyka w edukacji dla bezpieczeństwa*, „Zeszyty Naukowe SGSP” 2017, nr 62 (tom 1)/2, s. 7.

⁹ J. Ropski, *Autoreferat kolokwium habilitacyjnego...* [dostęp: 25.05.2020].

dla człowieka w nieznanym dla niego otoczeniu naturalnym oraz wynikających z tego stanu niebezpieczeństw¹⁰. Powszechnie bezpieczeństwo identyfikowane jest z poczuciem pewności czy zabezpieczeniem, oznaczając brak zagrożenia, jak również należytą ochronę przed potencjalnymi zagrożeniami¹¹. Współcześnie pojmowanie bezpieczeństwa jest polisemantyczne i ma nieco inny wymiar niż w przeszłości. Obecnie jest ono powiązane niemal ze wszystkimi sferami życia ludzi w ujęciu globalnym, regionalnym, lokalnym i indywidualnym, a jego zakres ustawicznie ulega rozszerzeniu¹².

Bezpieczeństwo oznacza najczęściej sytuację odznaczającą się brakiem ryzyka utraty czegoś, co człowiek szczególnie ceni, np. zdrowia, pracy, szacunku, uczuć, dóbr materialnych. To także podstawowa potrzeba każdego człowieka i grup społecznych. W tym kontekście bezpieczeństwo może być charakteryzowane jako wartość konieczna do życia i rozwoju człowieka¹³, wyzwalająca jego aktywność i umożliwiającą samorealizację. Bezpieczeństwo jest dynamicznym (zmiennym) stanem, właściwością określonego podmiotu (lub tylko obiektu), wynikającym z braku oddziaływania zagrożeń, zapewniającym jego satysfakcjonujące trwanie/istnienie, niezakłócone funkcjonowanie i rozwój w przewidywanej perspektywie, a zatem stanem pewnym, pomyślnym i pożądanym (oczekiwanym)¹⁴.

Bezpieczeństwo stanowi pozytywną wartość wysokiej rangi, dlatego też jest obiektem starań, pragnień, dążeń i trosk oraz licznych zabiegów państwa, różnych organizacji i każdego człowieka¹⁵. W społecznej świadomości bezpieczeństwo jest utożsamiane z prawem do psychicznego poczucia bezpieczeństwa w miejscach publicznych, a zatem na ulicy, placu targowym, w parku, w szkole itp. Innymi słowy, jest ono na ogół rozumiane jako stan wolny od zagrożenia dla spokoju i pewności, zapewniający społeczeństwu możliwość korzystania z praw, wolności, demokratycznego porządku oraz zachowania tego, co jest szczególnie cenione¹⁶.

Bezpieczeństwo, jak to ujmuje Sławomir Zalewski, „jest kategorią odzwierciedlającą brak zagrożeń i jego poczucie; wartością obiektywną konieczną do życia i rozwoju człowieka oraz prawidłowego funkcjonowania społeczeństwa; dobrem pozwalającym na rozwinięcie aktywności indywidualnej i społecznej; główną potrzebą człowieka i grup społecznych (...)”¹⁷. „Może być także wartością pożądaną, ujawniającą się w sytuacji braku poczucia bezpieczeństwa. Zmiana tego stanu rzeczy, a więc uzyskanie stabilizacji, pewności, gwarancji realizacji własnych interesów, sprzyja

¹⁰ M. Jurgilewicz, *Rzecz o bezpieczeństwie prawnym*, [w:] *W kręgu nauki o bezpieczeństwie*, M. Jurgilewicz, S. Sulowski (red.), Warszawa 2018, s. 23.

¹¹ *Ibidem*, s. 24.

¹² K. Kruszek, *Pedagogiczne aspekty bezpieczeństwa dzieci w wieku wczesnoszkolnym*, Lublin 2010, s. 11.

¹³ A. Barnaszewski, *Istota pojęcia i znaczenie bezpieczeństwa w funkcjonowaniu jednostek i społeczności*, „Zeszyty Naukowe WSOWLąd.” 2005, nr 4, s. 89.

¹⁴ S. Jarmoszko, *U podstaw antropologicznej konceptualizacji bezpieczeństwa*, [w:] *Bezpieczeństwo personalne wobec współczesnych zagrożeń i wyzwań...*, s. 17.

¹⁵ K. Kruszek, *Pedagogiczne aspekty bezpieczeństwa dzieci...*, s. 11.

¹⁶ *Ibidem*, s. 12.

¹⁷ *Leksykon pojęć dydaktyczno-wychowawczych dowódcy*, Warszawa 1999, s. 30.

utożsamieniu pojmowania bezpieczeństwa z celem działania¹⁸. A zatem, wydaje się, że pojęcia „bezpieczny” i „bezpieczeństwo” można rozpatrywać w znaczeniu negacji („nie”), czyli niepewnie się czującym, niespokojnym¹⁹.

Szwajcarski naukowiec Daniel Frei istotę bezpieczeństwa rozpatruje w kontekście obiektywnych i subiektywnych aspektów zagrożenia. Wyróżnia cztery stany, w których może znaleźć się człowiek w różnych momentach swojej egzystencji. Pierwszy jawi się jako stan braku bezpieczeństwa i ma miejsce wtedy, gdy występuje faktyczne niebezpieczeństwo (zwane inaczej prawidłowym czy adekwatnym). Drugi polega na stanie obsesji, w której jednostka ma zburzone postrzeganie rzeczywistości. Wyolbrzymia fakty, niewielkie zagrożenie widzi jako duże. Stan fałszywego bezpieczeństwa przedstawia sytuację odwrotną. Poważne niebezpieczeństwo pochodzące z zewnątrz bywa dla jednostki niewielkie, nie wytwarza u niej lęku. Ostatni, czwarty stan bezpieczeństwa występuje wtedy, gdy zagrożenie zewnętrzne jest nieznaczne, a jego postrzeganie prawidłowe²⁰.

Ludzkość nie po raz pierwszy znajduje się w sytuacji problemowej. Dotychczas jednak problemy te albo miały charakter regionalny, nie dotyczyły całej ludzkości, albo – przy całej powadze sytuacji – nie stawały pod znakiem zapytania samego istnienia gatunku *homo sapiens*²¹, pisze Igor Bestużew-Łada. Przeszłość i teraźniejszość pokazują, że zagrożenia były i są immanentną cechą ludzkiej egzystencji. Z pewnością przyszłość też nie będzie od nich wolna. Człowiek bowiem zawsze uwikłany jest w różne sytuacje, które niosą za sobą mniejsze lub większe prawdopodobieństwo utraty życia, zdrowia, dobrego imienia, dóbr materialnych²². Każda epoka miała własny bagaż kłopotów i niebezpieczeństw i chroniła własne nadzieje. Jednakże w wiekach minionych jedne i drugie zmieniały się tak powoli, że z wyjątkiem okresów katastrof życie jednostki, rodziny, miasta i wsi, choć niewątpliwie trudniejsze, dawało się jednak w znacznym stopniu przewidywać²³. Z zagrożeniami o charakterze trwałym człowiek miał do czynienia od początku swoich dziejów, gdyż są to zagrożenia związane z działaniami sił przyrody²⁴.

We współczesnym świecie skutek stałego rozwoju cywilizacyjnego oraz postępującego uprzemysłowienia i urbanizacji wzrosła liczba czynników powodujących bezpośrednie zagrożenie życia i zdrowia ludzkiego, a także stanowiących niebezpieczeństwo dla środowiska ekologiczno-kulturowego człowieka. Człowiek, dążąc do opanowania zastanej rzeczywistości przyrodniczej, doprowadził z jednej strony do degradacji duchowej, z drugiej zaś – do zniewolenia przez sztuczne wytwory powstałe z mocy techniki. W tym sztucznym, wytworzonym przez siebie świecie człowiek przestał być bezpieczny, przestał rozumieć piękno natury, znalazł się poza wszelkim

¹⁸ B. Barnaszewski, *Istota pojęcia i znaczenie bezpieczeństwa...*, s. 89.

¹⁹ S. Jarmoszko, *U podstaw antropologicznej konceptualizacji bezpieczeństwa...*, s. 17.

²⁰ J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Warszawa 1996, s. 17.

²¹ I. Bestużew-Łada, *Świat roku 2000*, Warszawa 1984, s. 17.

²² K. Loranty, *Zagrożenia bezpieczeństwa. Perspektywa psychospołeczna*, „Zeszyty Naukowe AON” 2011, nr 2(83), s. 429.

²³ A. Peccei, *Przyszłość jest w naszych rękach*, przeł. I. Wojnar, Warszawa 1987, s. 21.

²⁴ J. Ważniewska, *Zagrożenia bezpieczeństwa społecznego w XXI wieku...*, s. 198.

ładem i prawami nie tylko świata naturalnego, ale wszelką transcendencją. Można powiedzieć, że w poszukiwaniu bezpieczeństwa człowiek wpadł w pułapkę, którą w sposób niezamierzony wytworzył własnymi rękami²⁵. Aurelio Peccei daje nam więc wyraźnie do zrozumienia: to człowiek w wielu przypadkach (a może nawet w większości) inicjuje (powoduje) sytuacje niebezpieczne i zagrożenia, z którymi musi później sobie radzić („walczyć z nimi”?), organizując i realizując proces edukacji społeczeństwa w tej dziedzinie.

Podmiot egzystuje pośród rzeczy i zjawisk, które permanentnie bądź przygodnie, w zależności od okoliczności i działania samego podmiotu, stanowią dla niego zagrożenie. Może mieć ono charakter subiektywny i obiektywny. Zagrożenie jest zatem poczuciem dezintegracji wywołanym przez czynniki obiektywne, inicjującym takie postawy i działania podmiotu, które służą przywróceniu pożądanej stabilności²⁶.

Zagrożenie jest antonimem bezpieczeństwa. Pojęciem tym określa się zjawisko, które narusza stan bezpieczeństwa lub też sytuację, w której pojawia się zwiększone prawdopodobieństwo powstania stanu niebezpiecznego dla otoczenia. W przypadku wystąpienia zagrożenia człowiek obawia się utraty istotnych dla niego wartości, między innymi takich, jak: zdrowie, życie, wolność, swoboda, dobra materialne czy piękno²⁷.

Zagrożenie to kategoria odzwierciedlająca sytuację, w której pojawia się niebezpieczeństwo (rzeczywiste lub tylko pozorne) powstania stanu groźnego dla otoczenia²⁸, a tym samym i dla człowieka, który funkcjonuje w tym otoczeniu – zaś elementy tego otoczenia oddziałują na człowieka. Zagrożenie rozumiane jako działanie sił przyrody lub cywilizacji powodujące zmniejszenie lub brak poczucia bezpieczeństwa jest nieodłącznym elementem ludzkiej egzystencji²⁹, o czym wspomiano już wcześniej. Z subiektywnego punktu widzenia natomiast zagrożenie można traktować jako stan psychiki (świadomości) jednostki, wywołany postrzeganiem globalnej rzeczywistości bądź tylko niektórych jej elementów ocenionych przez nią jako niekorzystne, tj. zwiększające prawdopodobieństwo naruszenia lub utraty jakiejś istotnej dla niego wartości³⁰. Zatem subiektywny charakter zagrożenia mieści się w sferze świadomości każdego człowieka³¹. Obiektywny aspekt zagrożenia stanowią natomiast różnorodne, najczęściej powiązane wzajemnie czynniki określające realny stan bezpieczeństwa (militarnego, ekonomicznego, ekologicznego itp.), wywołujące bądź

²⁵ A. Peccei, *Przyszłość jest w naszych rękach...*, s. 24.

²⁶ K. Drabik, *Rola edukacji w kształtowaniu bezpieczeństwa personalnego*, [w:] *Bezpieczeństwo jako problem edukacyjny*, A. Pieczywok, K. Loranty (red.), Warszawa 2015, s. 52.

²⁷ Z. Jezierski, *Powstanie i rozwój edukacji dla bezpieczeństwa jako systemu dydaktyczno-wychowawczego w polskich szkołach*, „Interdyscyplinarne Studia Społeczne” 2017, nr 1(3), s. 10.

²⁸ C. Skuza, *Determinanty współczesnych zagrożeń o charakterze niemilitarnym*, „Zeszyty Naukowe WSO im. gen. J. Bema” 2000, nr 17–18, s. 12.

²⁹ S. Fijałkowska, *Psychologiczne aspekty katastrof*, [w:] *Społeczne uwarunkowania bezpieczeństwa. Wybrane zagadnienia psychologii i socjologii*, część 2, I. Urych, M. Gmurak (red.), Warszawa 2016, s. 201.

³⁰ B. Rokicki, *Poznawcze reprezentacje zagrożeń bezpieczeństwa państwa – niektóre implikacje edukacyjne*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa*, R. Stępień (red.), Warszawa 1994, s. 148.

³¹ P. Krzykowski, *Środowisko bezpieczeństwa globalnego a bezpieczeństwo obywatela*, [w:] *Bezpieczeństwo personalne wobec współczesnych zagrożeń i wyzwań*, K. Drabik, M. Żyła (red.), Warszawa 2017, s. 227.

mogące w perspektywie wywołać stan stresu, lęku, niepewności, zubożenia, odczuwalny spadek motywacji do działania oraz inne, niekorzystne z punktu widzenia bezpieczeństwa jednostki i grupy zjawiska i procesy³². Zagrożenia powstają zarówno w sferze nadmiernego oddziaływania determinantów naturalnych i instytucjonalnych, jak i w sferze wolności pozytywnej i wypływającej z niej odpowiedzialności³³.

Przedstawione podejścia do ujęcia definicyjnego „zagrożenia” wskazują, zdaniem Andrzeja Urbanka, zarówno na subiektywny, jak i obiektywny charakter zjawisk stanowiących niebezpieczeństwo dla różnych podmiotów bezpieczeństwa, podkreślają ich negatywne wartościowanie przez podmioty oraz ukazują skutki w postaci wystąpienia stanów psychicznych, które wymieniono powyżej. Owe stany psychiczne powodują, że zagrożenia uruchamiają mechanizmy obronne u wielu podmiotów i pobudzają je do konkretnego działania. Są przez to ważnym stymulatorem aktywności każdego podmiotu bezpieczeństwa, pozwalającym mu na podjęcie działań zapewniających obronę, a także ochronę przed negatywnymi następstwami zagrożeń³⁴.

Ustaliliśmy już, że współczesna cywilizacja pełna jest zagrożeń. Wbrew pierwotnym założeniom i usilnym dążeniom człowieka do zapewnienia sobie bezpieczeństwa jako jednej z kategorii potrzeb, wydaje się ono być coraz mniejsze. Człowiek współczesny doświadcza palących problemów, tworzonych przez cywilizację otaczającego go świata: zagrożenia militarne, ekologiczne, moralne, ekonomiczne czy polityczne – wymieniane już wcześniej. Ale człowiek chce być bezpieczny lub mówiąc językiem psychologii, „mieć poczucie bezpieczeństwa”. Lepiej pracuje i bardziej niezawodnie funkcjonuje, kiedy ma wokół uporządkowane i dające się przewidzieć sytuacje: sprawiedliwy i uporządkowany świat, w którym nie ma rzeczy i zjawisk nieoczekiwanych³⁵.

Można powiedzieć, że niemal każdy element otaczającej nas rzeczywistości niesie lub może nieść często trudne do przewidzenia zagrożenie. Rozwój cywilizacyjny, zdobycze nauki i techniki, oprócz rzeczy niezwykle korzystnych i niezbędnych dla jednostek i społeczeństw, dla rozwoju cywilizacji ludzkiej, mogą generować też rzeczy niekorzystne dla człowieka. Źródłami rozmaitych zagrożeń dla poszczególnych ludzi lub rozmaitych zbiorów społecznych jest zarówno środowisko społeczne, jak i środowisko naturalne. Postępująca dewastacja środowiska naturalnego generuje zagrożenia powodujące trwałe niebezpieczeństwa, np. zatrucie powietrza toksycznymi odpadami, radioaktywność itp. Zagrożeniem zaś spokoju społecznego może być kryzys gospodarczy oraz związane z nim takie zjawiska, jak stagnacja lub bezrobocie. To także przeludnienie, migracje, nowe zróżnicowania społeczne, problemy tożsamości grupowej, rywalizacja między grupami mniejszościowymi itp.³⁶ Mówiąc o różnorodności zagrożeń i wyzwań współczesnego człowieka, która wynika

³² B. Rokicki, *Poznawcze reprezentacje zagrożeń bezpieczeństwa państwa – niektóre implikacje edukacyjne...*, s. 148.

³³ K. Drabik, *Poczucie bezpieczeństwa człowieka w dobie upadku „wielkich narracji”*, [w:] *Bezpieczeństwo personalne wobec współczesnych zagrożeń i wyzwań...*, s. 75.

³⁴ Za: R. Stawicki, *Współczesne bezpieczeństwo człowieka. Dystans społeczny, uchodźcy, percepcja społeczna*, Warszawa 2019, s. 80.

³⁵ T. Graca, T. Kryczka, *Poczucie bezpieczeństwa*, „Wojsko i Wychowanie” 1997, nr 1.

³⁶ Zob. J. Ważniewska, *Zagrożenia bezpieczeństwa społecznego w XXI wieku...*, s. 196.

z wielości ich źródeł, nie sposób pominąć tutaj aspektu humanistycznego. Zdaniem Edmunda Szwedy: „(...) to, co stanowi największe zagrożenie w bliższej i dalszej perspektywie ludzkiej egzystencji, można określić bardzo lapidarnie – pogłębiający się deficyt człowieczeństwa”³⁷. Dlatego też istotnym zadaniem wychowawczym (w rodzinie, szkole itp.) jest kształtowanie postaw humanitarnego zachowania się i niesienia pierwszej pomocy. Należy podkreślić tutaj, że właśnie kształtowanie u uczniów gotowości do niesienia pomocy potrzebującym, humanitaryzmu i altruizmu jest jednym ze szczegółowych celów szkolnej edukacji dla bezpieczeństwa³⁸. W analizie zagrożeń, jak zauważa Mariusz Jędrzejko, mówimy zawsze o wyborze między dobrem a złem, o normach moralnych, które są niezbędne dla sprawnego funkcjonowania społeczeństwa³⁹.

Aktualny stał się więc problem obrony człowieka przed wszelkiego rodzaju zagrożeniami. Zagrożenia te, ze względu na istotę, etiologię, rozmiary i konsekwencje, Brunon Hołyst dzieli na trzy grupy:

- zagrożenia indywidualne, związane z biopsychiczną strukturą jednostki; przykładem mogą być lęki, agresje, narkomania, uzależnienia (od alkoholu, narkotyków, nikotyny), samobójstwa, choroby (somatyczne i psychiczne);
- zagrożenia społeczne, dotyczące dysfunkcjonalności systemu organizacji życia zbiorowego (politycznego, gospodarczego, kulturowego); przykładem jest przestępczość, nadużycie władzy (...), biurokracja, niewłaściwy system edukacji i wychowania, kryzys ekonomiczny, dehumanizacja pracy, dezorganizacja rodziny;
- zagrożenia istnienia gatunku ludzkiego, mające z natury rzeczy charakter najbardziej uniwersalny; do nich należy zaliczyć: niszczenie naturalnego środowiska, nuklearne zbrojenia, klęski żywiołowe, głód, chemizacja życia⁴⁰.

Podział ten jednak ma charakter umowny, ponieważ jak zaznacza autor, zagrożenia indywidualne mają związek z zagrożeniami społecznymi, które także wywierają wpływ na pojawienie się zagrożeń uniwersalnych. Człowiek w różnych okresach swojego życia i w różnych sytuacjach życiowych podlega różnym wpływom i zagrożeniom. „Zagrożenie może być rozpatrywane w różnych aspektach, jako: ekonomiczne, finansowe, publiczne, państwowe, socjalne, edukacyjne, psychologiczne, regionalne, ekologiczne, osób i mienia, zdrowotne, transportowe, dzieciństwa, a także rozwojowe”⁴¹. W licznych źródłach wymieniane są również inne aspekty, m.in.:

³⁷ E. Szweda, *Wyzwania i zagrożenia wobec człowieka w perspektywie zarządzania humanistycznego i nauk o bezpieczeństwie*, [w:] *Świat wobec wyzwań i zagrożeń w drugiej dekadzie XXI wieku*, B. Panek, R. Stawicki (red.), Warszawa 2018, s. 212.

³⁸ *Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem. Szkoła podstawowa. Edukacja dla bezpieczeństwa*, Warszawa 2017.

³⁹ M. Jędrzejko, *Zagrożenia społeczne początku XXI wieku – zasadnicze trendy w Siłach Zbrojnych RP*, [w:] *Edukacyjne wyzwania i zagrożenia początku XXI wieku*, E. Solarczyk-Ambrozik, A. Zduniak (red.), Warszawa–Poznań 2003, s. 200.

⁴⁰ B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2007, s. 31–32.

⁴¹ A. Wrońska, *Wiadomości i umiejętności dzieci sześć- i siedmioletnich w obszarze „Spotkanie z osobą nieznaną”*, [w:] *Edukacja wobec zagrożeń rozwoju i bezpieczeństwa dzieci*, S. Guz, J. Andrzejewska (red.), Lublin 2008, s. 30.

prawne, interpersonalne, informatyczne, polityczne, socjalne, międzynarodowe, żywnościowe, zdrowotne i sanitarne, informacji i danych, surowcowe, transportowe i komunikacyjne. Stefan Kunowski zaś, podejmując rozważania nad bezpieczeństwem i zagrożeniami we współczesnym świecie, wyodrębnia pięć kategorii zagrożeń w sferach ludzkiej egzystencji: fizyczne (dotyczące ciała, zdrowia, fizjologii, urody, sprawności), psychiczne (samopoczucie, samoocena, wartość siebie, komfort), społeczne (pozycja, status, dorobek, układy, przynależność), kulturowe (tożsamość kulturowa, kreatywność, stan posiadania) i duchowe (nadprzyrodzone, ściśle powiązane z religią – zbawienie duszy, nieprzemijalność jej doznań)⁴². Trzeba przy tym mieć na uwadze fakt, iż w literaturze spotkać możemy wiele innych sposobów ujmowania i kategoryzowania zagrożeń przez różnych autorów. Bardzo popularny jest też podział zagrożeń ze względu na ich rodzaj, a mianowicie: katastrofy naturalne (powódzie, huragany i silne wiatry, susza, trzęsienia ziemi, anomalie pogodowe, wyładowania atmosferyczne, epidemie, plagi zwierzęce), katastrofy techniczne (pożary, awarie chemiczne, komunikacyjne, budowlane, awarie urządzeń infrastruktury technicznej), akty terroru oraz zakłócenia bezpieczeństwa i porządku publicznego. Trzeba powiedzieć, że takie ujęcie znajduje swoje odzwierciedlenie w podstawie programowej kształcenia w ramach „Edukacji dla bezpieczeństwa” i opracowanych podręcznikach przedmiotowych (o czym w dalszej części opracowania).

Poczucie bezpieczeństwa czy poczucie zagrożenia?

Człowiekowi od zarania dziejów towarzyszyły dwa przeciwstawne podejścia do rzeczywistości: 1) permanentne poczucie zagrożenia (rzeczywiste lub urojone) i 2) chęć życia w bezpiecznym środowisku. Uporządkowanie tych dwóch nurtów było zawsze wyzwaniem dla jednostek, rodzin, wspólnot, grup społecznych, plemion i narodów. Zagadnienie to było trudne, ponieważ zarówno poczucie bezpieczeństwa, jak i poczucie zagrożenia miało charakter subiektywny, niemierzalny. Obie wielkości były odbiciem świadomości, doświadczeń i zdobywanej wiedzy⁴³.

Zastanówmy się zatem, czym jest poczucie bezpieczeństwa? Jak już zaznaczono wcześniej, jest to kategoria subiektywna i niewątpliwie bardzo złożona. Często bywa opisywana jako wartość. Jej znaczenie rośnie w dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości. Szczególnej wagi nabiera w perspektywie trudnych, niepokojących i przerażających zjawisk, to jest: wzrost przestępczości, jej nowe wymiary, agresywność i ekspansywność wybranych grup społecznych czy terroryzm na świecie. Nie są to jednak jedyne czynniki. Każdego człowieka interesuje jednak najbardziej najbliższe otoczenie i bezpieczne w nim życie. Należy w tym kontekście zwrócić uwagę na problem bezpieczeństwa w wymiarze lokalnym – chodzi tutaj przede wszystkim o formy i główne kierunki działania skierowane na zaspokojenie potrzeby bezpieczeństwa i innych potrzeb społeczności lokalnej oraz przewycięzanie sytuacji trudnych,

⁴² Za: K. Kruszko, *Pedagogiczne aspekty bezpieczeństwa dzieci...*, s. 15.

⁴³ J. Gołębski, *Anatomia bezpieczeństwa*, Warszawa 2015, s. 7.

problemowych, szkodliwych ludziom i ich dobru wspólnemu, a także niezbędne warunki optymalizacji tej działalności. Podmiotami środowiskowymi bezpieczeństwa zatem jest cała społeczność lokalna, czyli dzieci, młodzież i dorośli, wszystkie grupy społeczne oraz jednostki i ich rodziny zamieszkałe w danym rejonie.

Bezpieczeństwo zaczynamy postrzegać z perspektywy własnej czy kręgu najbliższych⁴⁴. Bezpieczeństwo to także poczucie stabilizacji i kontroli nad własnym życiem, rozwojem osobowościowym⁴⁵. „Ludzi na co dzień dotyka troska o to, czy znajdą pracę, czy tę, którą mają, będą wykonywać dłużej, czy dotknie ich zło bezrobocia, czy utrzymywane uposażenie umożliwi posiadania jakichkolwiek oszczędności, czy wystarczy pieniędzy na podręczniki dla dzieci, wreszcie jak nakarmić dzieci, skoro brak pieniędzy na kupno jedzenia i wielu niezbędnych artykułów. Oprócz zagrożeń strukturalnych wynikających z organizacji społeczeństwa, ze społecznego podziału ról, człowieka dotykają zagrożenia o podłożu biologicznym i przyrodniczym: choroby, niekiedy inwalidztwo, a także niedogodności związane ze starzeniem się organizmu, konieczność wizyty u stomatologa, nieodzowność zabiegu chirurgicznego własnego lub kogoś z bliskich, perspektywa dalszej jazdy samochodem w czasie gołoledzi lub zamieci śnieżnej, powódź, epidemie, śmierć członka rodziny, przyjaciela, bliskiego znajomego”⁴⁶. Wszelkie zagrożenia budzą niepokój, obawy, niepewność, lęk, w jakiejś mierze dezorganizują życie i zaburzają poczucie bezpieczeństwa⁴⁷. Z drugiej jednak strony, „(...) człowiek nieraz świadomie podejmuje ryzyko dla specyficznych doznań (np. jadąc autem z nadmierną szybkością, skacząc z wysokiej skały do wody, płynąc z nurtem rwącej rzeki itp.), kierując się potrzebą dokonywania nowych odkryć i zmian w środowisku (penetrując nieznaną jaskinie, zapuszczając się w rejony obce współczesnej cywilizacji, wyruszając w kosmiczną przestrzeń itp.), czy też w wyniku nastawienia na sukces, gdy element ryzyka staje się ważną częścią przedsiębiorczości i zaradności”⁴⁸. Zdaniem Małgorzaty Kuć: „Granica pomiędzy sferą tzw. klasycznych zagrożeń (wykazujących historyczną ciągłość, tradycyjne utrwalenie) a sferą wolną od nich stopniowo zaciera się i wypełnia nowymi kategoriami zagrożeń, budząc uzasadnioną wątpliwość na temat różnicy pomiędzy zagrożeniem a jego brakiem, zdrowiem a chorobą, dobrem a złem. Tempo zmian, jakie występują w tej sferze, często nie idzie w parze z przystosowaniem człowieka do nowych wymagań, jakie są ich konsekwencjami, co z kolei prowadzi do licznych zaburzeń zdrowia fizycznego i psychicznego. W wielu wypadkach są one bardziej konsekwencją występującego strachu i lęku przed zagrożeniami niż samych bezpośrednich

⁴⁴ J. Wojnarowski, *Gotowość systemu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2010, s. 12.

⁴⁵ A. Roguska, *Edukacja dla bezpieczeństwa w kontekście mediów w skali mikro i makro*, [w:] *Bezpieczeństwo, edukacja, kultura i społeczeństwo. Księga jubileuszowa prof. Jerzego Kunikowskiego w 65 rocznicę urodzin*, J. Gmitruk, ks. R. Krawczyk, T. Zacharuk (red.), Warszawa–Siedlce 2010, s. 429.

⁴⁶ K. Kołodziejczyk, *Bezpieczeństwo. Kontekst personalno-aksjologiczny*, „Zeszyty Naukowe WSOWL” 2009, nr 1, s. 139.

⁴⁷ K. Kruszkó, *Pedagogiczne aspekty bezpieczeństwa dzieci...*, s. 14.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 13.

skutków wystąpienia zagrożeń⁴⁹. Można zatem stwierdzić, iż zapewnienie (zachowanie) stuprocentowego bezpieczeństwa nie jest możliwe. „Chodzi (...) jedynie o ograniczenie, a nie całkowitą likwidację zagrożeń. Dla istoty ludzkiej czy społeczeństwa ważne jest przetrwanie sytuacji kryzysowej i dalszy rozwój”⁵⁰. W każdym przypadku podejmowane działania mają na celu zmniejszenie ludzkich obaw czy strachu i nie jest istotne to, z jakiego zagrożenia one wynikają.

Działania w zakresie budowania poczucia bezpieczeństwa podejmowane są przez człowieka najczęściej ze względu na wartości, które uważa on za warunki konieczne i niezbędne swego trwania, rozwoju i doskonalenia – z uwagi na filary bezpieczeństwa. Janusz Świniarski, analizując filary bezpieczeństwa, powołuje się na trzy tradycje: teologiczną, filozoficzno-teoretyczną oraz praktyczną. Zaznaczyć przy tym należy, iż każda z prezentowanych koncepcji i idei myślicieli i filozofów zawiera tylko trzy fundamentalne filary bezpieczeństwa. Najczęściej jednak, w ramach wymienionych powyżej tradycji, a także różnych koncepcji i idei, eksponowane są takie filary, jak: pokój, dobro, dostatek (dobrobyt), ochrona, prawo, własność, wolność, praca, moralność, sprawiedliwość, suwerenność, szczęście⁵¹. Można zatem powiedzieć, że bezpieczeństwo jest najczęściej identyfikowane ze szczęściem i szczęśliwym życiem, stąd też staje się ono przedmiotem bezpośrednich starań ludzkich, ważnych dla życia i jego realizacji. Przecież „(...) niemal każdy człowiek chce żyć w poczuciu bezpieczeństwa. Zdecydowanie lepiej funkcjonuje, kiedy ma uporządkowaną i sprawiedliwą rzeczywistość, wolną od zjawisk i zdarzeń nieoczekiwanych, mogących burzyć poczucie bezpieczeństwa, jak też zagrażać jego istnieniu”⁵².

Poczucie bezpieczeństwa ma charakter subiektywny, co oznacza, że jest ono uzależnione od psychicznej natury człowieka i w zależności od niej może mieć różny charakter, trwałość i natężenie. Zatem każdy człowiek, w określonej sytuacji, może inaczej odbierać (odczuwać) poziom zagrożenia, każdy człowiek indywidualnie odczuwa różne stany, takie jak bezpieczeństwo, lęk, strach, spokój, radość czy zadowolenie z życia. „Subiektywna istota poczucia powoduje, że ta sama osoba postrzeżga i interpretuje dane czynniki względem siebie jako zagrażające bądź bezpieczne. Podobnie jest z procesem postrzegania zjawisk społecznych czy podejmowanymi przez jednostkę ludzką wszelakimi działaniami. Wynika to z faktu, że człowiek jest pewnym układem poszukującym i przetwarzającym informacje o świecie i własnej osobie. Każda jednostka ludzka stara się dogłębnie poznać nie tylko samego siebie, ale bliższe i dalsze otoczenie, w którym funkcjonuje. (...) Stąd przeświadczenie, że sposób postrzegania rzeczywistości społecznej i innych ludzi zależy od uprzednich doświadczeń, aktualnych celów i potrzeb, od właściwości naszego umysłu i cech osobowości, a nawet od doświadczanych stanów emocjonalnych”⁵³. Musimy także zdać

⁴⁹ M. Kuć, *Zagrożenia nazwać po imieniu – świadomość zagrożeń sposobem przeciwdziałania wiktymizacji*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa. Wybrane perspektywy*, D. Kowalski, M. Kwiatkowski, A. Zduniak (red.), Lublin–Poznań 2004, s. 34.

⁵⁰ J. Wojnarowski, *Gotowość systemu bezpieczeństwa narodowego...*, s. 11.

⁵¹ J. Świniarski, *Filozoficzne podstawy edukacji dla bezpieczeństwa*, Warszawa 1999, s. 34–42.

⁵² K. Kruszko, *Pedagogiczne aspekty bezpieczeństwa dzieci...*, s. 13.

⁵³ R. Stawicki, *Współczesne bezpieczeństwo człowieka...*, s. 48.

sobie sprawę i z tego, że poczucie bezpieczeństwa to nie to samo, co bezpieczeństwo. Bezpieczeństwo jest kategorią obiektywną, poczucie bezpieczeństwa – subiektywną⁵⁴. Tak samo możemy odnieść tę sytuację do zagrożenia i poczucia zagrożenia. Zagrożenie to kategoria obiektywna, a poczucie zagrożenia ma wymiar subiektywny – każdy człowiek inaczej postrzega niebezpieczne sytuacje w swoim otoczeniu.

„Bezpieczeństwo ma charakter podmiotowy, a będąc jedną z naczelných potrzeb człowieka, jest zarazem podstawową potrzebą społeczności lokalnych, państw, narodów i systemów międzynarodowych. Jego brak powoduje wzrost napięcia oraz poczucie zagrożenia, a także sprawia, że każdy z wymienionych podmiotów zaczyna oddziaływać na swoje otoczenie, aby usuwać, a przynajmniej oddalać zagrożenia, stany niepewności, obawy i niepokoje. (...) Stwierdzić należy, że poczucie bezpieczeństwa określane jest zarówno przez czynniki obiektywne i wymierne, jak i subiektywne, trudno wymierne i nie zawsze racjonalne. Jednakże rola tych drugich bywa równie ważna jak pierwszych, a niekiedy nawet większa, bowiem przeświadczenie o zagrożeniu często jest impulsem do działania równie silnym jak zagrożenie realne”⁵⁵.

Co może spowodować poczucie zagrożenia? Przykładowe czynniki stanowią: lęk przed bólem, lęk przed niebezpieczeństwem fizycznym, lęk przed utratą miłości, lęk przed brakiem akceptacji, lęk przed rozstaniem z bliskimi, choroba, rozwód itp.

Krzysztof Drabik zastanawia się nad tym, jakie warunki otoczenia podmiotu sprzyjają budowaniu poczucia bezpieczeństwa, a jakie budzą poczucie zagrożenia? Jakie czynniki implikują ogólnie pojęte poczucie bezpieczeństwa bądź zagrożenia? W kontekście tego zakłada, że człowiek w określonych sytuacjach powszechnie uznanych za destrukcyjne, np. wojny, będzie odczuwał nie tylko dyskomfort emocjonalny, ale realny strach przed utratą zdrowia i życia. Mówiąc zatem o poczuciu bezpieczeństwa, autor ma na myśli ogólny kontekst rozważań o możliwych stanach emocjonalnych, które da się do pewnego stopnia zuniwersalizować, pomijając dogłębną analizę stanów psychicznych człowieka. Nie ma powtarzalnych reakcji na sytuacje zagrożenia, ale ich ogólne identyfikatory tworzą doświadczalny obraz zachowań i działań⁵⁶.

Edukacja wobec zagrożeń czy edukacja dla bezpieczeństwa?

U zarania dziejów człowiek prawie całą uwagę i cały wysiłek skupiał na działaniach zapewniających ujęcie z życiem w razie zagrożenia. Nie oznacza to, że nie gromadził doświadczeń związanych z unikaniem nadmiernego ryzyka, eliminowaniem i ograniczaniem jego czynników, zapobieganiem wielu zagrożeniom, przygotowaniem zdolności sprostania skutkom zdarzeń niekorzystnych i szybkim powrotem do normalności po zdarzeniu. Człowiek od najdawniejszych czasów, przebywając w jakimś otoczeniu, starał się je poznać i dostosować do jego wymogów. Na wszelki wypadek unikał tego, co zagrażało życiu jego i jemu najbliższych. Zdobywając

⁵⁴ J. Gołębiowski, *Anatomia bezpieczeństwa...*, s. 7.

⁵⁵ Z. Jezierski, *Powstanie i rozwój edukacji dla bezpieczeństwa...*, s. 9.

⁵⁶ K. Drabik, *Poczucie bezpieczeństwa człowieka...*, s. 64.

doświadczenie, uczył się stawiać czoła różnym trudnościom i nieszczęściom, chociaż nie zawsze rozumiał, o co chodzi. Jeżeli już znalazł się w centrum zdarzeń niekorzystnych, starał się jak najszybciej opuścić strefę zagrożenia i poszukiwał miejsc bardziej bezpiecznych oraz tak szybko jak to było możliwe usiłował powrócić do normalnego funkcjonowania w nowym dla siebie otoczeniu⁵⁷.

Wszyscy ludzie na Ziemi pragną czuć się bezpiecznie. Z tego powodu wszelkie nieszczęścia, tragedie, katastrofy, klęski żywiołowe czy nawet pojedyncze incydenty zmuszają odpowiedzialnych do szukania nowych rozwiązań, ograniczających przyczyny i rezultaty niebezpiecznych zdarzeń. „Współcześnie zagrożenia są odczuwane przez wszystkich: dzieci, młodzież, dorosłych, w każdym wymiarze życia: codziennym i zawodowym. Istota ludzka niejednokrotnie nie czuje się dzisiaj bezpieczna w domu, szkole czy też pracy”⁵⁸. Dążenie do zapewnienia bezpieczeństwa, jak zauważa Bogdan Michailuk, wymaga stałej analizy potencjalnych zagrożeń oraz podejmowania kroków eliminujących możliwość ich zaistnienia, zaś w przypadku ich wystąpienia – jak najszybszego zidentyfikowania skali i zakresu zdarzenia⁵⁹. Równocześnie powszechna stała się świadomość, iż człowiek nigdy nie uwolni się od zagrożeń i niebezpieczeństw, które są po prostu wpisane w naturę przyrody i ludzkości. Przewidywanie, unikanie i minimalizowanie skutków zagrożeń stało się prawdziwym wyzwaniem dla współczesnych pokoleń⁶⁰. W tym też kontekście zapewne wskazuje się, że: „(...) od zarania sensu słowa „bezpieczny” leżała określona aktywność człowieka”⁶¹.

Człowiek od początku świata poszukiwał, poszukuje i zapewne nadal będzie poszukiwał form, metod oraz sposobów zapewnienia sobie bezpieczeństwa. Jednak podejmując problematykę współczesnych zagrożeń, należy zaakcentować, że stanowią one nieodłączny element ludzkiego życia. Na przestrzeni dziejów zmienia się tylko ich rodzaj, natężenie, przyczyny powstawania oraz skutki, jakie wywołują. Ponadto wraz z rozwojem społecznym, technicznym i technologicznym pojawiają się nowe niebezpieczeństwa, które uświadamiają człowiekowi, że nie będzie możliwe całkowite wyeliminowanie zagrożeń z naszego otoczenia. Tym samym człowiek nigdy nie osiągnie pełnego stanu bezpieczeństwa⁶².

W warunkach współczesnej cywilizacji, rodzącej nowe trudne problemy, w tym dla człowieka przyszłości, wzrasta znaczenie edukacji. Sprostanie czekającym nas wyzwaniom w bieżącym stuleciu będzie niezwykle trudne, skomplikowane i bardziej złożone niż na jakimkolwiek innym etapie historycznego rozwoju ludzkości. Znaczenie wyzwań współczesnej cywilizacji jest ogromne, mogą bowiem one zagrażać dalszemu jej rozwojowi. Jak napisali we wstępie do monografii „Edukacyjne wyzwania i zagrożenia początku XXI wieku” jej redaktorzy naukowi: „Edukacja to wielkie

⁵⁷ J. Gołębiowski, *Anatomia bezpieczeństwa...*, s. 7–8.

⁵⁸ I. Urych, *Istota edukacji w kontekście bezpieczeństwa społecznego*, [w:] *Bezpieczeństwo jako problem edukacyjny...*, s. 143.

⁵⁹ B. Michailuk, *Kradzieże i dewastacje infrastruktury kolejowej jako zagrożenie dla bezpieczeństwa społecznego*, [w:] *ibidem*, s. 248.

⁶⁰ A. Skrabacz, *Charakter narodowy Polaków i jego wpływ na proces edukacji dla bezpieczeństwa Polaków*, [w:] *ibidem*, s. 77.

⁶¹ S. Jarmoszko, *U podstaw antropologicznej konceptualizacji bezpieczeństwa...*, s. 17.

⁶² R. Stawicki, *Współczesne bezpieczeństwo człowieka...*, s. 79.

wyzwanie – szansa na umiejętne poruszanie się we współczesnym świecie, twórcze kreowanie przebiegu własnego życia, szansa na aktywne uczestnictwo w życiu społecznym (...). Jej właściwy wymiar i sens zawiera się w hasłach: uczyć się, aby wiedzieć; uczyć się, aby działać; uczyć się, aby żyć wspólnie z innymi i wreszcie: uczyć się, aby być (...)⁶³.

Dla kształtowania bezpiecznej przyszłości świata i nas ludzi, jako jego składowej części, niezbędnym jest upowszechnienie wiedzy o współczesnym stanie zagrożeń, w jakim znaleźli się nasz glob i jego mieszkańcy. Wiedza o istniejących zagrożeniach – wyzwaniach winna dotrzeć do wszystkich obywateli Ziemi, jako diagnoza sytuacji, w której istniejemy. „Ta wiedza (...) szeroko upowszechniana może i powinna stać się formą przygotowania do aktywnej, akceptowanej powszechnie działalności. (...) W jej upowszechnieniu winny być wykorzystane wszystkie formy przekazu – całe struktury systemów szkolnych, wszystkie formy edukacji pozaszkolnej, formy przekazów massmedialnych (radio, telewizja, Internet i inne) i publicystycznych”⁶⁴. Historia dostarcza aż nadto przykładów potwierdzających słuszność założenia, że edukacja jest jednym z najważniejszych warunków kształtowania wysokich standardów bezpieczeństwa, świadomego bezpieczeństwa⁶⁵.

Szkoła współczesna ma zatem przygotować swoich absolwentów tak, by mogli sprostać współczesnym wyzwaniom cywilizacyjnym i przeciwstawić się licznym zagrożeniom, które są niezmiernie trudne do przewidzenia i specyfikacji. Wynika stąd, że zadaniem szkoły jest przygotowanie człowieka do twórczego uczestnictwa w cywilizacji. Jak twierdzi Czesław Banach⁶⁶, na naczelne cele edukacji i wychowania składają się m.in.: przygotowanie do przyszłości, „poznania świata”, wyzwań cywilizacyjnych i problemów globalnych oraz gotowości uczestniczenia w ich rozwiązywaniu, a także przygotowanie do pluralizmu, tolerancji i wielopoglądowości. Wymaga to przede wszystkim modernizacji i zmian w treściach kształcenia ogólnego oraz określenie celów wychowania i modelu szkoły, odpowiadających wyzwaniom cywilizacyjnym i aspiracjom społecznym.

Człowiek u progu trzeciego tysiąclecia znajduje się w sytuacji zagrożenia. Został wyzwany na śmierć i życie. O możliwości zagłady jego gatunku mówią już nie – jak ongiś – eschatologiczne⁶⁷ przepowiednie, lecz statystyki i wykresy. Bez względu na kolor skóry i na kontynent, jaki zamieszkuje, musi się poważnie liczyć z prawdopodobieństwem ostatecznej katastrofy⁶⁸. Zachodzi więc konieczność udzielenia pomocy ludziom, jak mają żyć w nowej cywilizacji – cywilizacji, którą bezpośrednio lub pośrednio ukształtuje szkoła. Wartością zaś najwyższą w tej cywilizacji

⁶³ *Edukacyjne wyzwania i zagrożenia początku XXI wieku*, E. Solarczyk-Ambrozik, A. Zduniak (red.), Warszawa–Poznań 2003, s. 5.

⁶⁴ E.A. Wesołowska, *Kształtowanie świadomości globalnej wobec wyzwań XXI wieku*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej* (mat. z konf. nauk.), Płock 2000, s. 39.

⁶⁵ J. Gołębiowski, *Anatomia bezpieczeństwa...*, s. 184.

⁶⁶ Cz. Banach, *Polska szkoła i system edukacji. Przemiany i perspektywy*, Toruń 1999, s. 33.

⁶⁷ Eschatologia – ogół poglądów traktujących o przeznaczeniu i celu ostatecznym świata, o losach pośmiertnych człowieka, *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1980, s. 199.

⁶⁸ R. Jungk, *Człowiek tysiąclecia*, Warszawa 1981, s. 100.

stanie się wiedza. Wiedza, która umożliwi człowiekowi właściwe funkcjonowanie w rzeczywistości, jaka dopiero powstaje. Wiedza, która będzie podstawą przygotowania człowieka psychicznie i intelektualnie do przemian. Wiedza, która pozwoli człowiekowi bezpiecznie poruszać się w „gąszczu” zagrożeń i niebezpiecznych sytuacji.

Mając na uwadze wieloznaczność pojęcia „bezpieczeństwo”, trzeba zwrócić uwagę na ważną kwestię, jaką jest „(...) uświadamianie sobie niebezpieczeństwa (wyzwań), które jako zjawisko (zdarzenie, problem, sytuacja) istnieje i negatywnie oddziałuje na podmiot. Zatem skoro bezpieczeństwo jest m.in. stanem obiektywnym, ale i subiektywnym, (...) a zagrożenia to zbiór zdiagnozowanych już aspektów, ale także i część wyzwań, przyjmujących wartości negatywne, mogących zachodzić także w przyszłości, toteż można w pewnym zakresie doszukiwać się relacji między bezpieczeństwem a zagrożeniami”⁶⁹.

Szczególne znaczenie w kreowaniu właściwych postaw i wartości, zdobywaniu wiadomości i umiejętności w obszarze przeciwdziałania różnym zagrożeniom odgrywa edukacja dla bezpieczeństwa. Jest ona jedną z podstawowych dróg kształtowania bezpieczeństwa, radzenia sobie w sytuacjach trudnych i konfliktowych⁷⁰. Głównym zadaniem edukacji dla bezpieczeństwa jest zajmowanie się zagrożeniami w czasie pokoju oraz przygotowaniem dzieci i młodzieży do rozpoznawania zagrożeń i radzenia sobie z niebezpieczeństwami, jakie niesie codzienne życie. Tak więc jednym z istotnych elementów edukacyjnych placówek oświatowych jest przygotowanie dzieci i młodzieży do radzenia sobie w sytuacjach zagrożenia, ponieważ przede wszystkim to właśnie szkoła buduje podwaliny do tego, jak każdy z nas poradzi sobie w dorosłym życiu, już nie tak bezpiecznym jak dziecięcy świat, w którym to obowiązkiem rodziców, opiekunów czy pedagogów jest zapewnienie nam bezpieczeństwa⁷¹.

Celem edukacji dla bezpieczeństwa jest nauczenie pewnych umiejętności niezbędnych do przetrwania człowieka w obliczu zagrożenia (np. rozpoznawanie zagrożeń, przeciwdziałanie im; właściwe zachowanie się w sytuacjach kryzysowych; umiejętność odczytywania sygnałów alarmowych)⁷². Człowiek żyjący w świecie ustawicznych przewartościowań i zagrożeń, chaosu w dziedzinie kryteriów piękna, nasilających się gwałtownie chorób cywilizacji przełomu musi mieć jasną wizję, ku czemu ma zmierzać, na jakich warunkach ma oprzeć swoją egzystencję, jak ma żyć jako istota wolna, rozumna i odpowiedzialna⁷³. Zatem nasuwa się fundamentalne pytanie: Jak efektywnie przeciwdziałać wszelkim zagrożeniom? Jednak żeby im przeciwdziałać, trzeba dokładnie je poznać (umieć rozpoznać) – ich strukturę, właściwości, cechy, występowanie itp. Należy pogłębić, jak zauważa Andrzej Pieczywok, wychowanie w zakresie umiejętności wnioskowania i oceny zagrożeń. Wśród priorytetowych

⁶⁹ P. Krzykowski, *Środowisko bezpieczeństwa globalnego...*, s. 227.

⁷⁰ A. Pieczywok, *Rola i miejsce edukacji dla bezpieczeństwa w epoce ponowoczesnej*, [w:] *Bezpieczeństwo personalne wobec współczesnych zagrożeń i wyzwań...*, s. 146.

⁷¹ L. Węlyczko, *Wybrane problemy edukacji dla bezpieczeństwa i życia w pokoju*, [w:] *Bezpieczeństwo jako problem edukacyjny...*, s. 225.

⁷² A. Pieczywok, *Refleksyjny wgląd w wybrane obszary edukacji dla bezpieczeństwa*, [w:] *ibidem*, s. 18.

⁷³ A. Pieczywok, *Rola i miejsce edukacji dla bezpieczeństwa...*, s. 147.

kompetencji współczesnego człowieka nie może zabraknąć zdolności oceny złożonych niebezpieczeństw oraz umiejętnego zachowania się w sytuacjach kryzysowych⁷⁴.

W podręczniku dla szkół ponadgimnazjalnych problem zagrożeń omówiony jest w ramach dwóch rozdziałów: zagrożenia czasu pokoju (s. 141–170) i zagrożenia czasu wojny (s. 171–185). W części dotyczącej zagrożeń czasu pokoju zwraca się uwagę na to, że zagrożenia, jakie niosą dla współczesnych społeczeństw katastrofy i awarie techniczne oraz klęski żywiołowe, są równe skutkom wojny. Wśród tych zagrożeń wymienia się te naturalne (powódzie, mgły i opady atmosferyczne, długotrwałe występowanie ekstremalnych temperatur, susze, pożary, huraganowe wiatry, wstrząsy sejsmiczne, lawiny i osuwiska, erupcje wulkanów i epidemie chorób), związane z gospodarczą działalnością człowieka (zanieczyszczenie powietrza, niedobory wody, degradacja ekosystemów, niszczenie powłoki ozonowej i in.), katastrofy i awarie techniczne (budowlane, środków komunikacji i masowego transportu, instalacji przemysłowych i przesyłowych oraz magazynujących) oraz terrorystyczne⁷⁵.

W podręczniku dla szkół podstawowych⁷⁶ w rozdziale „Postępowanie w sytuacjach zagrożeń” autor napisał: „Rozwój cywilizacyjny nie uwolnił ludzi od wojen, głodu, nędzy, bezrobocia, pożarów, powodzi czy katastrof technicznych, a ich skutki są tym poważniejsze, im szybszy jest postęp naukowo-techniczny i większe zaludnienie dotkniętych nimi obszarów. Większości zagrożeń nie sposób wyeliminować, można jednak dołożyć starań, aby zminimalizować ich niszczące działanie, umiejętnie przygotować się na ich nadejście i – co ważniejsze – przetrwać”. Treści dotyczą takich zagadnień, jak źródła zagrożeń, zagrożenia pożarowe i powodziowe, ekstremalne warunki pogodowe, wypadki i katastrofy komunikacyjne, uwolnienie niebezpiecznych sytuacji chemicznych oraz zagrożenia terrorystyczne.

Trzeba mieć również na uwadze to, że problematyka zagrożeń znajduje odzwierciedlenie w podstawie programowej kształcenia na I etapie edukacyjnym, obejmującym klasy I–III szkoły podstawowej (edukacja wczesnoszkolna) oraz w programach różnych przedmiotów na II etapie edukacyjnym, dotyczącym klas IV–VIII szkoły podstawowej, jak i w szkole średniej (III etap edukacyjny). I tak o kwestiach zagrożeniach mówi się w ramach edukacji przyrodniczej (I etap), przyrody, techniki i wychowania fizycznego (II etap) oraz biologii i wychowania fizycznego (III etap, szkoły średnie).

Edukacja wczesnoszkolna ma za zadanie przygotowanie dzieci do podjęcia nauki na II etapie edukacyjnym. Proces kształcenia w tym okresie ma charakter zintegrowany, a nie przedmiotowy i przyporządkowany jest poszczególnym dyscyplinom naukowym. Treści nauczania w obszarze edukacji przyrodniczej, odnoszące się do osiągnięć uczniów klas I–III w zakresie funkcji życiowych człowieka, ochrony zdrowia, bezpieczeństwa i odpoczynku, obejmują: a) posługiwanie się numerami telefonów alarmowych, formułowanie komunikatu – wezwanie o pomoc: Policji, Pogotowia

⁷⁴ *Ibidem*, s. 157.

⁷⁵ B. Breitkopf, M. Cieśla, *Po prostu EdB: Edukacja dla bezpieczeństwa. Podręcznik dla szkół ponadgimnazjalnych: zakres podstawowy*, Warszawa 2012, s. 142–154.

⁷⁶ J. Słoma, *Żyję i działam bezpiecznie. Podręcznik do „Edukacji dla bezpieczeństwa” dla szkoły podstawowej*, Warszawa 2017, s. 22.

Ratunkowego, Straży Pożarnej; b) posługiwanie się danymi osobowymi w kontakcie ze służbami mundurowymi i medycznymi, w sytuacji zagrożenia zdrowia i życia; c) reagowanie stosownym zachowaniem w sytuacji zagrożenia bezpieczeństwa, zdrowia ucznia lub innej osoby; d) stosowanie się do zasad bezpieczeństwa w szkole, odnajdywanie drogi ewakuacyjnej, rozpoznawanie znaków i symboli informujących o różnych rodzajach niebezpieczeństw oraz zachowanie się zgodnie z informacją w nich zawartą; stosowanie zasady bezpiecznej zabawy w różnych warunkach i porach roku; e) świadomość istnienia zagrożeń ze środowiska naturalnego, np. nagła zmiana pogody, huragan, ulewne deszcze, burza, susza oraz ich następstwa: powódź, pożar, piorun; określanie odpowiednich sposobów zachowania się człowieka w takich sytuacjach⁷⁷.

II etap edukacyjny to już nauczanie przedmiotowe w klasach IV–VIII szkoły podstawowej. W treściach programowych niektórych przedmiotów można odnaleźć zagadnienia związane z zagrożeniami. Przykładowo, dotyczy to następujących przedmiotów i osiągnięć uczniów w tym zakresie:

- I) przyroda: a) znajomość zasad bezpiecznego zachowania się podczas występowania niebezpiecznych zjawisk pogodowych (burzy, huraganu, zamieci śnieżnej); b) interpretacja oznaczeń substancji szkodliwych dla zdrowia: drażniących, trujących, żrących i wybuchowych; c) znajomość zasad zachowania się i udzielania pierwszej pomocy w wypadku ugryzienia, użądlenia oraz spożycia lub kontaktu z roślinami trującymi; d) rozpoznawanie roślin trujących oraz zwierząt jadowitych i innych, stanowiących zagrożenie dla życia i zdrowia; e) umiejętność odszukiwania na opakowaniach oznaczeń substancji szkodliwych dla zdrowia: drażniących, trujących, żrących i wybuchowych i wyjaśnianie ich znaczenie⁷⁸;
- II) technika (problematyka dostrzegania wartości i zagrożeń techniki w aspekcie integralnego rozwoju człowieka i poszanowania jego godności): a) rozpoznawanie osiągnięć technicznych, które przysłużyły się rozwojowi postępu technicznego, a tym samym człowiekowi (lżejsza praca, komfort życia); b) charakterystyka zagrożeń występujących we współczesnej cywilizacji spowodowanych postępowaniem technicznych (wojny, terroryzm, zanieczyszczenie środowiska, zagrożenie zdrowia psychicznego i somatycznego itp.); c) przewidywanie zagrożeń ze strony różnych wytworów techniki i urządzeń technicznych⁷⁹;
- III) wychowanie fizyczne (zagadnienia bezpieczeństwa w aktywności fizycznej): a) znajomość osób, do których należy zwrócić się o pomoc w sytuacji

⁷⁷ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej (Dz.U. 2017, poz. 356), załącznik nr 1.

⁷⁸ *Ibidem*, s. 112–113.

⁷⁹ *Ibidem*, s. 182.

zagrożenia zdrowia lub życia – uczniowie klas IV⁸⁰; b) znajomość najczęstszych przyczyn oraz okoliczności wypadków i urazów w czasie zajęć ruchowych, omawia sposoby zapobiegania im; c) wskazywanie zagrożeń związanych z uprawianiem niektórych dyscyplin sportu; d) umiejętność zachowania się w sytuacji wypadków i urazów w czasie zajęć ruchowych – uczniowie klas VII–VIII⁸¹.

Natomiast w przypadku uczniów szkół średnich, na III etapie edukacyjnym, mamy do czynienia z problematyką zagrożeń w ramach np. biologii (świadomość zagrożeń wynikających ze stosowania środków dopingujących i psychoaktywnych⁸²) oraz wychowania fizycznego (wskazywanie zagrożeń związanych z korzystaniem z nowoczesnego sprzętu sportowego; wskazywanie i wyjaśnianie zalet oraz niebezpieczeństw wynikających z uprawiania turystyki rowerowej, znajomość przepisów ruchu drogowego i zasad zachowania się na drodze; umiejętność zachowania się w sytuacji wypadków – w tym komunikacyjnych – i urazów w czasie zajęć ruchowych, jak również udzielanie pierwszej pomocy przedmedycznej, z wykorzystaniem wiedzy z przedmiotu edukacja dla bezpieczeństwa⁸³).

Podsumowanie

Rozwój cywilizacyjny w wymiarze technicznym z jednej strony ułatwia życie, z drugiej ma też ciemne oblicze. Paradoksalnie te same czynniki, które ułatwiają nam życie, powodują wiele utrudnień egzystencjalnych, degradacyjnych itp. Tak więc zdołbyce cywilizacyjne są jednocześnie zagrożeniami dla ludzi.

Żyjemy w warunkach poszerzającego się stopnia ryzyka i narastających zagrożeń, które jeszcze kilka, kilkanaście lat temu nie odczuwaliśmy, one nie występowały na znaczącą skalę. We współczesnym społeczeństwie ryzyko i zagrożenia wzmagają się i stają się coraz bardziej odczuwalne dla przeciętnego człowieka⁸⁴. Z tego względu należy większą uwagę badawczą i edukacyjną kierować na procesy i dynamikę powstawania i rozwoju licznych zagrożeń, określać ich trendy. Przyglądać się należy nieustannie zjawiskom związanym z różnymi wymiarami bezpieczeństwem człowieka, badać czynniki (pierwiastki) determinujące jakość ludzkiego życia. W szczególności zaś chodzi o dogłębne i permanentne poznawanie, jak to ujmuje wielu autorów, środowiska bezpieczeństwa człowieka. Niezwykle ważną w tym względzie wydaje się konstatacja: nadać najwyższą rangę człowiekowi jako podmiotowi bezpieczeństwa, człowiekowi „skazanemu” współcześnie na „wspólną egzystencję” z zagrożeniami.

⁸⁰ *Ibidem*, s. 186.

⁸¹ *Ibidem*, s. 190.

⁸² Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia (Dz.U. 2018, poz. 467), załącznik nr 1.

⁸³ *Ibidem*, s. 308–309.

⁸⁴ T. Sasińska-Klas, *Ryzyko, sytuacje kryzysowe – jak komunikować skutecznie...*, s. 67.

Zatem należy analizować bezpieczeństwo poprzez pryzmat człowieka i jego wolności od zagrożeń, jak twierdzi Roma Stawicki w swojej monografii⁸⁵.

Starając się dążyć do zapewnienia sobie bezpiecznego życia, należy jednak pamiętać, iż nie jest możliwe całkowite wyeliminowanie sytuacji groźnych w funkcjonowaniu indywidualnym czy zbiorowym. W codzienności ważne staje się, by zagrożenia stanowiły mniejszość w opozycji do spokoju, braku chaosu i komfortu, by były możliwe do zniesienia, by mimo wszystko gwarantowały rozwój i zaspokojenie kolejnych wartości niezbędnych każdemu człowiekowi w działaniu. Jak twierdzi Aleksandra Skrabacz, charakter zagrożeń się nie zmieni – zawsze będą nieprzewidywalne, zjadliwe i nagłe, mimo ciągłego doskonalenia systemów ostrzegania i alarmowania. Dlatego każda grupa społeczna nie tylko powinna, ale wręcz musi uczestniczyć w procesie nauczania, szkolenia i doskonalenia swojej wiedzy i umiejętności, zwłaszcza w praktycznym wymiarze⁸⁶.

„A przecież ważne jest (...) indywidualne poczucie jednostki dotyczące ponoszonego ryzyka i występujących zagrożeń w zakresie potencjalnego lub rzeczywistego ograniczenia jej możliwości rozwojowych czy utraty cenionych wartości. O tych zagrożeniach człowiek musi zdobywać wiedzę, starać się je zrozumieć, poznając ich istotę i charakter oraz możliwości im przeciwdziałania lub ograniczenia, by na tej podstawie był w stanie budować indywidualną, racjonalną ich ocenę oraz umiejętność adekwatnego reagowania na nie”⁸⁷.

Niewątpliwie bezpieczeństwo stanowi jedną z głównych wartości niezbędnych do normalnego funkcjonowania człowieka. W tym aspekcie dzieci, młodzież oraz dorośli muszą posiadać wiedzę i umiejętności radzenia sobie z różnego typu zagrożeniami (cywilizacyjnymi, militarnymi, społecznymi), potrafić im zapobiegać, jak również podejmować świadome działania zmierzające do ich wyeliminowania⁸⁸. Można zatem powiedzieć, że pojęcia „zagrożenie”, „niebezpieczeństwo” stają się współcześnie wyzwaniem dla edukacji. Chodzi bowiem o to, aby w procesie edukacji (szkolnej i pozaszkolnej) przygotować tak człowieka, który sam będzie w stanie tworzyć sprzyjające, bezpieczne i lepsze warunki życia – w kontekście rozwijania jego zdolności życiowych.

Bibliografia

- Bestużew-Lada I., *Świat roku 2000*, Warszawa 1984.
Banach Cz., *Polska szkoła i system edukacji. Przemiany i perspektywy*, Toruń 1999.
Barnaszewski A., *Istota pojęcia i znaczenie bezpieczeństwa w funkcjonowaniu jednostek i społeczności*, „Zeszyty Naukowe WSOWLąd.” 2005, nr 4.

⁸⁵ R. Stawicki, *Współczesne bezpieczeństwo człowieka...*, s. 7.

⁸⁶ A. Skrabacz, *Charakter narodowy Polaków i jego wpływ na proces edukacji dla bezpieczeństwa Polaków*, [w:] *Bezpieczeństwo jako problem edukacyjny...*, s. 82.

⁸⁷ R. Bera, *Pedagogika bezpieczeństwa w kontekście współczesnych zagrożeń w życiu społecznym*, „Annales Uniwersytatis Mariae Curie-Skłodowska” 2017, Sectio J, vol. XXX, 4, s. 15.

⁸⁸ A. Piskorz, *Rola edukacji dla bezpieczeństwa we współczesnym świecie*, [w:] *Bezpieczeństwo personalne wobec współczesnych zagrożeń i wyzwań...*, s. 181.

- Bera R., *Pedagogika bezpieczeństwa w kontekście współczesnych zagrożeń w życiu społecznym*, „Annales Uniwerstitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2017, Sectio J, vol. XXX, 4.
- Bezpieczeństwo jako problem edukacyjny*, A. Pieczywok, K. Lorantny (red.), Warszawa 2015.
- Bezpieczeństwo personalne wobec współczesnych zagrożeń i wyzwań*, K. Drabik, M. Żyła (red.), Warszawa 2017.
- Breitkopf B., Cieśla M., *Po prostu EdB: Edukacja dla bezpieczeństwa. Podręcznik dla szkół ponadgimnazjalnych: zakres podstawowy*, Warszawa 2012.
- Edukacyjne wyzwania i zagrożenia początku XXI wieku*, E. Solarczyk-Ambrozik, A. Zduniak (red.), Warszawa–Poznań 2003.
- Fijałkowska S., *Psychologiczne aspekty katastrof*, [w:] *Społeczne uwarunkowania bezpieczeństwa. Wybrane zagadnienia psychologii i socjologii*, część 2, I. Urych, M. Gmurak (red.), Warszawa 2016.
- Gołębiewski J., *Anatomia bezpieczeństwa*, Warszawa 2015.
- Grabowska-Lepczak I., *Metodyka w edukacji dla bezpieczeństwa*, „Zeszyty Naukowe SGSP” 2017, nr 62 (tom 1)/2.
- Graca T., Kryczka T., *Poczucie bezpieczeństwa*, „Wojsko i Wychowanie” 1997, nr 1.
- Hołyst B., *Kryminologia*, Warszawa 2007.
- Jezierski Z., *Powstanie i rozwój edukacji dla bezpieczeństwa jako systemu dydaktyczno-wychowawczego w polskich szkołach*, „Interdyscyplinarne Studia Społeczne” 2017, nr 1(3).
- Jungk R., *Człowiek tysiąclecia*, Warszawa 1981.
- Jurgilewicz M., *Rzecz o bezpieczeństwie prawnym*, [w:] *W kręgu nauki o bezpieczeństwie*, M. Jurgilewicz, S. Sulowski (red.), Warszawa 2018.
- Kołodziejczyk K., *Bezpieczeństwo. Kontekst personalno-aksjologiczny*, „Zeszyty Naukowe WSOWL” 2009, nr 1.
- Kruszko K., *Pedagogiczne aspekty bezpieczeństwa dzieci w wieku wczesnoszkolnym*, Lublin 2010.
- Kuć M., *Zagrożenia nazwać po imieniu – świadomość zagrożeń sposobem przeciwdziałania wiktymizacji*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa. Wybrane perspektywy*, D. Kowalski, M. Kwiatkowski, A. Zduniak (red.), Lublin–Poznań 2004.
- Leksykon pojęć dydaktyczno-wychowawczych dowódcy*, Warszawa 1999.
- Lorantny K., *Zagrożenia bezpieczeństwa. Perspektywa psychospołeczna*, „Zeszyty Naukowe AON” 2011, nr 2(83).
- Peccei A., *Przyszłość jest w naszych rękach*, przeł. I. Wojnar, Warszawa 1987.
- Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem. Szkoła podstawowa. Edukacja dla bezpieczeństwa*, Warszawa 2017.
- Roguska A., *Edukacja dla bezpieczeństwa w kontekście mediów w skali mikro i makro*, [w:] *Bezpieczeństwo, edukacja, kultura i społeczeństwo. Księga jubileuszowa prof. Jerzego Kunikowskiego w 65 rocznicę urodzin*, J. Gmitruk, ks. R. Krawczyk, T. Zacharuk (red.), Warszawa–Siedlce 2010.
- Rokicki B., *Poznawcze reprezentacje zagrożeń bezpieczeństwa państwa – niektóre implikacje edukacyjne*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa*, R. Stępień (red.), Warszawa 1994.
- Sasińska-Klas T., *Ryzyko, sytuacje kryzysowe – jak komunikować skutecznie o zagrożeniach?*, [w:] *Komunikowanie o bezpieczeństwie. Medialny obraz zagrożeń*, W. Świerczyńska-Głownia, T. Sławińska, M. Hodalska (red.), Kraków 2016.
- Słoma J., *Żyję i działam bezpiecznie. Podręcznik do „Edukacji dla bezpieczeństwa” dla szkoły podstawowej*, Warszawa 2017.
- Stańczyk J., *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Warszawa 1996.

- Stawicki R., *Współczesne bezpieczeństwo człowieka. Dystans społeczny, uchodźcy, percepcja społeczna*, Warszawa 2019.
- Szweda E., *Wyzwania i zagrożenia wobec człowieka w perspektywie zarządzania humanistycznego i nauk o bezpieczeństwie*, [w:] *Świat wobec wyzwań i zagrożeń w drugiej dekadzie XXI wieku*, B. Panek, R. Stawicki (red.), Warszawa 2018.
- Świniarski J., *Filozoficzne podstawy edukacji dla bezpieczeństwa*, Warszawa 1999.
- Wesołowska E.A., *Kształtowanie świadomości globalnej wobec wyzwań XXI wieku*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej* (mat. z konf. nauk.), Płock 2000.
- Wojnarowski J., *Gotowość systemu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2010.
- Wrońska A., *Wiadomości i umiejętności dzieci sześć- i siedmioletnich w obszarze „Spotkanie z osobą nieznaną”*, [w:] *Edukacja wobec zagrożeń rozwoju i bezpieczeństwa dzieci*, S. Guz, J. Andrzejewska (red.), Lublin 2008.
- Ropski J., *Autoreferat kolokwium habilitacyjnego*, <https://docplayer.pl/5439188-Autoreferat-1-janusz-ropski.html> [dostęp: 25.05.2020].

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej (Dz.U. 2017, poz. 356).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia (Dz.U. 2018, poz. 467).

Summary

Life in the modern world reveals many new and unpredictable threats. Therefore, actions are taken in the area of education to prepare people to deal with them in everyday life. In particular, it is about shaping skills, attitudes and behaviours among children, adolescents and adults that will allow them to respond appropriately in the face of situations posing a threat to their health and life, among others. Thus, the problem of threat becomes an educational problem, because knowledge of threats and the ability to act in the face of threats allows (enables) a person to create (and others) safe living conditions. Bearing in mind the formulated subject of this study, the author's considerations and analyses relate to the characteristics of threats occurring in the modern world, the sense of security and the sense of threat as well as educational problems in the face of threats and the use of these issues as part of school education for safety.